

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ACADEMIC DIN ȚĂRILE ROMÂNE (I)

ȘERBAN N. NICOLAU

The Beginnings of Higher Education in Romanian Principalities (I). The study presents the main historical references that shaped the beginnings of academic education in both Danubian Principalities between the mid-17th and early 19th Centuries. The first part explains the historical mechanism which established the post-Byzantine culture, through Modern and Old Greek, as the foundation of the commencements of higher education in the Romanian Principalities. The research follows the Neo-Aristotelian character of the initial attempts to establish higher education institutions in Wallachia and Moldavia (see the the second part of the article) to the Princely Academy in Bucharest and the gradual penetration of Western modern philosophical trends of the 18th Century.

Key words: Greek, Latin, Neo-Aristotelian, Phanariot regime, educational reform, academy, higher education.

Despre fenomenul pătrunderii limbii grecești în Principatele Române se poate vorbi în legătură cu Țara Românească și Moldova între secolele al XIV-lea și al XVIII-lea, în Transilvania el fiind aproape inexistent¹. Contrar părerilor larg răspândite chiar de către unii istorici, potrivit cărora limba greacă patrunde în Principate odată cu domniile fanariote, adică la începutul secolului al XVIII-lea², trebuie spus de la început că fenomenul este mai vechi cu cel puțin patru veacuri, are o mulțime de cauze care l-au favorizat și a avut loc din îndemnul și încurajarea domnitorilor români care, mai mult decât atât, l-au patronat chiar³.

Prin urmare, nu din cauza regimurilor fanariote limba greacă s-a impus ca limba culturii și învățământului superior în Țările Române. Tot atât de adevărat este și faptul că sub aceste regimuri cultura și învățământul grecesc au înflorit, sprijinite fiind de

---

¹ Este vorba aici în primul rând despre neogreacă sau greaca nouă, limba vorbită de grecii aflați sub ocupație turcă, și abia în al doilea rând de greaca veche sau elină, care târziu spre sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea, așa cum se va vedea mai departe, devine limba învățământului superior românesc odată cu cele două Academii Domnești de la București și Iași, tot așa cum latina fusese în Occidentul medieval (cf. Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei, 1971, p. 7; a II-a ediție (cap. I-VII identice cu prima) îmbogățită cu două consistente capitole noi despre profesorii Academiei din București (cap. VIII) și profesorii Academiei din Iași (cap. IX) a apărut în franceză la Salonic sub titlul *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Salonic, Intitute for Balkan Studies, 1974).

² Generic, epoca fanariotă este considerată cea cuprinsă între 1711-1821.

³ Cf. A. Camariano-Cioran, *ibidem*.

către domniile fanarioți, care n-au făcut însă altceva decât să urmeze o direcție demult împământenită. Se uită prea des, pe de altă parte, că împrejurările istorice au făcut ca aceste două provincii românești să aibă și un avantaj unic între țările ocupate sau aflate sub suzeranitate turcească, anume regimul de semiautonomie de care s-au bucurat în toată această perioadă. Nefiind sub directa supraveghere a autorităților turcești sau a celor bisericești de la Constantinopol, școlile superioare de aici au avut o independență pe care n-o avea Academia din Fanar de pildă, aflată în inima Imperiului Otoman. Așa încât, alături de învățământul tradițional, au putut pătrunde și s-au putut dezvolta în Academiiile Domnești din Principate idei filosofice luminate sau descoperiri științifice noi aduse de profesorii greci care-și desăvârșiseră studiile în marile centre universitare italiene⁴. Chiar neoristotelismul predat de elevii lui Teofil Corydaleu, cuprinzând ideile înnoitoare ale maestrului său de la Padova, Cesare Cremonini, care a format la începuturile Academiiilor Domnești baza învățământului superior, s-a putut dezvolta și înflori nestingherit mai ales aici în Principate.

Mai trebuie precizat că în toată această perioadă, începând cu secolul al XVII-lea până la începutul secolului al XIX-lea, în care învățământul superior s-a făcut în limba greacă, a continuat să existe în cele două țări românești și învățământul în limba română și slavonă. Regimul fanariot n-a neglijat învățământul în limba română și cele mai multe hrisoave domnești cuprind și dispoziții privitoare la școlile românești. Acestea existau de regulă pe lângă mănăstiri și biserici, se adresau păturilor sărace și dădeau o educație elementară, precum scrisul, cititul și socotitul. La multe dintre ele se formau cântăreți bisericești, clerici și funcționari administrativi necesari cancelariilor⁵.

Învățământul academic din Țara Românească

Înainte cu câteva decenii de întemeierea Academiei Domnești de la București în secolul al XVII-lea au existat mai multe încercări de înființare a unor instituții de învățământ superior în Țara Românească. În general ele au funcționat pentru scurt timp și au avut un caracter sporadic.

Prima despre care avem știre este la 1629 sub domnia lui Leon Tomșa, când călugărul cretan Benedict, predicatorul curții domnești, un poliglot care cunoștea greaca, turca, latina, germana și studiase șapte ani la Wittenberg, are inițiativa, despre a cărei finalitate însă nu se știe nimic, de a înființa o școală, probabil superioară în limba greacă, pentru creștinii de aici⁶.

În jurul anului 1646 sub Matei Basarab este înființată la Târgoviște prima școală superioară de către doi învățați greci, Paisie Ligaridis și Ingatie Petriș din

⁴ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 19.

⁵ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 20.

⁶ Cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, ed. a II-a, vol. I, București, 1928, p. 285 și N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. a II-a, vol. I, București, 1929, p. 254; apud A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 21, n. 72; călătorul suedez Paul Strassburgh, de la care avem știre despre acest călugăr cretan, îl caracterizează pe Benedict drept un „cinstit și prea învățat dascăl” și istorisește că la ospățul dat de domnul țării în cinstea sa cuvântarea lui în latină a fost tradusă de acesta, ca predicator al curții, în greacă și turcă.

Chios⁷. Școala cultiva studiile clasice și avea un pronunțat caracter umanist grec de orientare bizantină. Ligaridis, care era și conducătorul școlii, era profesor de filosofie și predă logica și retorica în greacă și latină, iar Petriș era profesor de filologie greacă. Despre această primă școală superioară se cunoaște că avea puțini elevi⁸ aparținând celor mai mari familii boierești din Țara Românească, a ființat doar între 1646 și 1651, când probabil s-au încheiat ciclurile materiilor care se studiau în acea vreme, și a fost mai degrabă o școală particulară decât una obștească⁹.

Până la întemeierea Academiei Domnești din București spre sfârșitul secolului al XVII-lea nu mai există date privind existența vreunui învățământ superior în greacă sau latină în Țara Românească¹⁰.

Cea mai importantă instituție de învățământ superior din Valahia a fost Academia Domnească de la București. Istoricii n-au căzut încă de acord asupra datei înființării Academiei, precum nici asupra autorului căruia i se datorează acest important act de cultură. Majoritatea cercetătorilor mai vechi¹¹ au susținut că ea este opera domnitorului Șerban Cantacuzino (1678-1688). Alții¹² însă sunt de părere că este opera lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714) împreună cu unchiul său,

---

⁷ Înființarea școlii grecești de la Târgoviște de către Paisie Ligaridis, despre care în mod fals s-a crezut că a fost profesor la colegiul lui Vasile Lupu de la Iași (vezi respingerea în A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 22), se datorează împrejurării că în drum spre Moldova, unde se pare că fusese totuși chemat de Vasile Lupu, dar nu ca profesor, el s-a oprit în Țara Românească unde a fost angajat de postelnicul Constantin Cantacuzino ca profesor al fiilor săi, la care s-au adăugat și alte odrasle boierești formând astfel nucleul elevilor primei școli superioare de aici. Pe lângă profesorat, Ligaridis a avut și o importantă activitate culturală în Valahia, între altele primind de la domnul țării, Matei Basarab, sarcina de a-l ajuta, împreună cu Petriș, pe elevul său Daniil Panonianul la traducerea operei legislative *Îndreptarea legii*, publicată la Târgoviște în 1652. Cu toate că ortodoxismul său a fost pus la îndoială, fiind suspectat ca agent iezuit și chiar anatemitat de către patriarhul Partenie al II-lea, cel ridicat în scaunul ecumenic cu ajutorul lui Vasile Lupu, au rămas de la el numeroase scrieri cu caracter dogmatico-polemic, între care patru învățăături adresate luterano-calvinilor români din Transilvania. Despre celălalt profesor al școlii, Ignatie Petriș din Chios, nu se cunosc alte date față de cele amintite mai sus și de faptul că la 1650 se găsea la Târgoviște unde nu se știe însă cât a rămas. S-au păstrat de la el câteva opere literare și mai multe manuscrise cu operele lui, alături de traduceri și copii făcute de el (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 22, nn. 73-74).

⁸ Potrivit unui raport al profesorului școlii datat 12 august 1650 numărul elevilor era la acea dată de 12 (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 23).

⁹ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 22-23.

¹⁰ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 23

¹¹ O trecere amănunțită în revistă a cercetărilor privind întemeietorul și data înființării Academiei de la Sf. Sava se găsește în I. Ionașcu, *Cu privire la data întemeierii Academiei domnești de la Sf. Sava din București*, în revista *Studii. Revistă de istorie*, tom 17, nr. 6, București, 1964, p. 1264 (apud A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 23, n. 79).

¹² Între care Victor Papacostea, Gheorghe Cronț și Ion Ionașcu; vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 23 și nn. 80-82.

stolnicul Constantin Cantacuzino, personalitate culturală elevată și vestită în epocă¹³. A treia ipoteză este expusă de către istoricul grec Cleobulos Tsourkas¹⁴ și susține întemeierea la 1675 în vremea domniei muntene a lui Gheorghe Duca (1673-1678). Cert este, pe de o parte, faptul că nu s-a găsit un act de întemeiere al Academiei de la București de natură să înlăture controversele istoricilor și, pe de altă parte, faptul că termenul de „întemeiere” era folosit, după uzanța epocii, și pentru reorganizările succesive ale școlii, ceea ce a creat confuzie, tot așa cum au creat și discursurile encomiastice la adresa numeroșilor reorganizatori numiți adesea „întemeietori” ai școlii¹⁵. După o analiză critică a argumentelor celor trei teze, Gheorghe Duca, Șerban Cantacuzino sau Constantin Brâncoveanu, Ariadna Camariano-Cioran, aducând și unele date inedite, respinge ipotezele Duca și Brâncoveanu și susține că Șerban Cantacuzino trebuie să fie considerat întemeietorul Academiei din București¹⁶. Pe de altă parte, sunt recunoscute meritele incontestabile ale lui Constantin Brâncoveanu¹⁷, succesorul său la domnie, în vremea căruia Academia din București devenise una dintre școlile superioare cele mai cunoscute și vestite ale Răsăritului, frecventată fiind chiar de elevi străini.

---

¹³ Stolnicul Constantin Cantacuzino (1640-1716) face parte din ramura valahă a marii familii boierești cu origini bizantine a Cantacuzinilor și era al treilea fiu al postelnicului Constantin Cantacuzico, șeful recunoscut al acestei ramuri. A făcut studii la Constantinopol între 1665-1667 și la Padova între 1667-1669, însoțit de fiecare dată de câte un călugăr învățat grec, Gondulis la Constantinopol și Arsenie Caludis la Padova. La Universitas Artistarum din Padova și-a desăvârșit formația umanistă de viitor cărturar studiind greaca, latina, literatura, filosofia, teologia, dar și științe precum matematica, fizica, astronomia, medicina și totodată achiziționând o mulțime de cărți ale autorilor mai vechi ai Renașterii și ai Barocului în plin avânt, biblioteca stolnicului ajungând una dintre cele mai bogate ale vremii. A fost implicat în viața politică și a îndeplinit diverse dregătorii, între care cea de stolnic în timpul domniei lui Gheorghe Duca (1673-1678) cu care era rudă, de unde și supranumele de „stolnicul”. A influențat într-o bună măsură politica externă a țării în timpul lui Constantin Brâncoveanu. Fratele său, Șerban Cantacuzino, nepotul său, Constantin Brâncoveanu, și fiul său, Ștefan Cantacuzino, au fost domni ai Țării Românești.

¹⁴ Cf. Cl. Tsourkas, *Autour des origines de l'Académie grecque de Bucarest (1675-1821)*, în *Balkan Studies*, tom VI, nr. 2, Salonic, 1965, pp. 265-280.

¹⁵ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 25.

¹⁶ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 23-33; iată concluzia analizei critice a argumentelor: „Părerea noastră este, contrar afirmațiilor făcute în ultimul timp de istoricii noștri, că Șerban Cantacuzino a întemeiat școala cu limba de predare greacă, dar, ca orice început, ea nu a avut o bază solidă de organizare și rezultatele ei nu s-au făcut simțite” (*ibidem*, p. 33).

¹⁷ „Urmând pe tronul Țării Românești Constantin Brâncoveanu, acesta a reorganizat școala, deja existentă, i-a dat amploare, i-a asigurat bugetul, a pus în fruntea ei pe marele dascăl Sevastos Kyminitis, – se discuta în 1700 să fie aduși și profesori de la Halle – și a introdus cursuri superioare de filosofie neoaristotelică, ultimul cuvânt al progresului în acea epocă” (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 33).

Mai întâi, Brâncoveanu a adus la conducerea școlii în 1689 un mare învățat și dascăl al vremii, pe Sevastos Kyminitis¹⁸, care a condus-o până la moartea sa în 1702. În 1707, școala decăzând probabil după moartea lui Kyminitis¹⁹, Brâncoveanu se adresează unui alt mare învățat grec, patriarhul Ierusalimului Hrisant Notara²⁰, cu rugămintea de-al ajuta la reorganizarea școlii²¹, prin stabilirea

---

¹⁸ Sevastos Kyminitis (1630?-1702), cărturar grec născut în localitatea Kymina din Trebizond, a fost primul profesor al Academiei Domnești din București pe care-l găsim în documente. După studii elementare la Kymina, a frecventat cursurile Academiei Patriarhale din Fanar, unde i-a avut ca profesori pe erudiții greci, care studiaseră în Italia, Ioan Caryophylis și Alexandru Mavrocordat Exaporitul, ceea ce a suplinit lipsa studiilor sale în străinătate, făcând deopotrivă din el un învățat erudit al timpului. Acest lucru este dovedit și de faptul că după studii a rămas profesor la academia din Constantinopol, iar după retragerea lui Alexandru Mavrocordat de la conducerea acesteia a devenit rector din 1671 până în 1682, faima sa trecând hotarele Imperiului Otoman în toată lumea ortodoxă a vremii. Astfel încât a primit invitații să conducă mai multe școli grecești, inclusiv din partea Patriarhului Nicon al Rusiei, creatorul unei școli grecești la Moscova prin care încerca să stăvilească ereziile din sânul bisericii ruse. A preferat însă să conducă școala grecească din Trebizondul natal din 1682 până în 1689, când este invitat de Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, să fie rectorul Academiei Domnești de la București, pe care o conduce până în 1702 când trece la cele veșnice. Activitatea sa nu s-a rezumat doar la cea didactică, ci a fost una de adevărat creator cultural, rămânând de la el, în afară de numeroase scrisori cu personalități ale vremii, între care și Hrisant Notara, peste 100 de lucrări, puține publicate în genere, și mai puține în timpul vieții, majoritatea rămase inedite, privind chestiuni de filologie, filosofie, epistolografie și dogmatică. Multe dintre ele, unele dedicate lui Constantin Brâncoveanu, sunt parafraze și traduceri în neogreacă spre uzul elevilor din academie, despre care se găsesc prețioase indicii în erudita lucrare a Ariadnei Camariano-Cioran (cf. A. Camariano-Cioran, *Les Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Salonic, Intitute for Balkan Studies, 1974, pp. 363-372).

¹⁹ Cf. A. Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei, 1971, p. 34.

²⁰ Hrisant Notara (Chrysanthos Notaras), cunoscut și sub numele de Hrisant al Ierusalimului, a fost Patriarh al Ierusalimului începând din 1707 până la sfârșitul vieții (1731), succedându-i unchiului său Dositei Notara (Dositheios al II-lea Notaras), un alt mare patriarh cărturar al Sfântului Mormânt, foarte atașat de Țările Române, care s-a îngrijit toată viața de educația nepotului său. Era grec născut în Arachova (Peloponez). Necunoscută cu certitudine, data nașterii este estimată între 1663 și 1675. A avut toată viața o relație specială și profundă cu Principatele Române, pe care le-a vizitat de multe ori, dovadă fiind sutele de scrisori păstrate de la domnii și boierii români, parte dintre ele publicate în colecția de documente inițiată la sfârșitul secolului al XIX-lea de Eudoxiu Hurmuzaki. O astfel de relație deosebită, politică și culturală, a fost și aceea cu stolnicul Constantin Cantacuzino (vezi *supra*, n. 13), unul dintre cei mai vestiți cărturari și oameni politici ai vremii. A făcut mai întâi studii la Academia Patriarhală din Constantinopol, apoi, însoțit de Radu Cantacuzino, al doilea fiu al stolnicului Constantin Cantacuzino, a făcut studii la Padova (1697-1700) și apoi la Paris (1701). După studii temeinice de neoaristotelism la Padova în capitala europeană a lui, la Paris, unde a fost găzduit chiar în observatorul astronomic regal de către celebrul astronom al vremii, Jean Dominique Cassini, a fost interesat de matematici, astronomie și științele pozitive în genere. Cei doi tineri au avut aici ocazia să facă observații cu unul dintre cele mai mari telescoape ale timpului, după cum mărturisește Notara în prefața tratatului său de

unei programe de studiu care să cuprindă toate materiile ce urmau să fie predate. Imediat după răspunsul foarte prompt al lui Notara, ceea ce dovedește odată în plus că școala din București se bucura de un mare prestigiu în lumea ortodoxă a timpului, domnul țării stabilește salariile profesorilor printr-un hrisov domnesc²², asigurând totodată și o bază solidă de finanțare a Academiei²³. Programul lui Hrisant Notara oficializa studiul celor trei mari domenii, clasicismul grec, filosofia

---

geografie și astronomie din 1716, Εἰσαγωγή εἰς τὰ γεωγραφικὰ καὶ σφαιρικὰ (*Introducere în geografie și știința sferelor*). Implicarea sa în viața Academiilor Domnești din București și apoi Iași nu s-a rezumat la întocmirea programei școlare, una dintre cele mai avansate ale timpurilor. La sfârșitul anului 1708 îi propune domnului Țării Românești, Constantin Brâncoveanu, într-o vreme în care bibliotecile publice erau extrem de rare, înființarea unei biblioteci și tipografii pe lângă academie, lucru împlinit către 1711, după cum rezultă dintr-o scrisoare a boierului Radu Dudescu din 1710 în care se vorbește despre constituirea fondului bibliotecii și terminarea în anul următor a localului. Notara este și unul dintre primii donatori de cărți prin 1712, alături de prietenul său stolnicul Constantin Cantacuzino, a cărui bibliotecă era una dintre cele mai vestite în epocă, și de o mulțime de alți boieri cărturari. Multe cărți donate atunci acestei biblioteci au fost identificate ca aflându-se încă în bibliotecile românești, precum cea a liceului Carol I din Craiova, unde se află o carte donată de profesorul Marcu Prophylopulos din Cipru pe vremea când era directorul Academiei Domnești din București. Notara a avut relații bibliofile și cu alți învățați români din Principate, precum Nicolae Costin din Iași, fiul cronicarului Miron Costin. În aprilie 1714 în timpul unei vizite ecumenice în care a inaugurat biblioteca Academiei Domnești din Iași, care funcționa la Mănăstirea Sf. Sava, bibliotecă creată din îndemnul său împreună cu domnul Moldovei, Nicolae Mavrocordat, a donat o mulțime de cărți alături de donații făcute de Nicolae Costin din biblioteca tatălui său pe care se poate vedea și acum „Ex libris Nicolai Costin”. Minte luminată de cărturar instruit deopotrivă în filosofie și în științele pozitive, precum matematicile și astronomia timpului, n-a renunțat totuși la neoristotelism, rămânând de exemplu toată viața adeptul tezei geocentrice într-o vreme când teza heliocentrică copernicană câștiga tot mai mult teren. Deși înalt prelat, îndemna la construirea și organizarea de școli și biblioteci mai degrabă decât de mănăstiri și la folosirea prisosului din veniturile acestora pentru învățământ, lucru perfect explicabil într-o vreme când primele erau prea puține iar ultimelor le prisosseau veniturile. A fost fără îndoială, cum spune Nicolae Iorga, „un zelos răspânditor de lumină” (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 35-37, și Cornelia Dima-Drăgan, *Patriarhul Ierusalimului Hrisant Notara și cultura română*, în rev. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, anul LI, nr. 9-12 (sept.-dec.), 1975).

²¹ Academia Domnească din București era sub patronajul patriarhului Ierusalimului căci funcționa la acea vreme la Mănăstirea Sf. Sava, mănăstire închinată Sf. Mormânt. În genere patriarhii Ierusalimului se bucurau de un prestigiu deosebit, iar când aceștia erau și cărturari vestiți, precum Dositei sau nepotul său Hrisant Notara, cu atât mai mult (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 34, n. 135).

²² Răspunsul patriarhului Hrisant Notara la cererea domnitorului Brâncoveanu din 1707 a venit în august același an, iar hrisovul de stabilire a salariilor profesorilor este datat la 1 septembrie 1707: profesorul de filosofie, totodată director al școlii, avea 200 de lei, iar al doilea profesor avea 100 de lei (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 34).

²³ În acest scop, Brâncoveanu a depus într-o bancă venețiană 30.000 de taleri, cu a căror dobândă în valoare de 810 taleri era finanțată școala, iar printr-un alt hrisov a dispus ca suma de 50 de lei anual din vama bălții Greaca să fie dată școlii pentru ajutorarea elevilor străini și a celor săraci (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 34, și nn. 136-137).

și științele naturii, aceleași în marile universități apusene în genere, italiene în speță²⁴. Primul profesor, care era și directorul școlii, predă un curs complet de filosofie neoaristotelică după modelul padovan de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea al lui Cesare Cremonini. Acesta era cunoscut în Răsăritul european după cursurile lui Teofil Corydaleu, elevul lui Cesare Cremonini la Padova²⁵, apoi o vreme îndelungată rectorul Academiei din Fanar (1624/25-1641)²⁶ și profesorul celor care au format primii profesori ai Academiiilor Domnești din Principate. Compus din șapte materii, cursul complet de neoaristotelism corydalian cuprindea: 1) logica, 2) retorica, 3) fizica, 4) despre cer, 5) despre naștere și distrugere, 6) despre suflet, 7) metafizica²⁷. Al doilea profesor

²⁴ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 34.

²⁵ Se cunoaște cu certitudine din procesele verbale universitare faptul că între 1 și 5 iunie 1613 Teofil Corydaleu susține la Universitatea din Padova examenul pentru titlul de „Doctor în Filosofie și Medicină” pe care-l obține cu calificativ maxim (cf. Cléobule Tsourkas, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Corydalée (1570-1646)*, II-ème édition révisée et complétée, Thessalonique, Institute for Balkan Studies, 1967, p. 37).

²⁶ Nu se cunoaște cu precizie data la care Teofil Corydaleu începe să conducă Academia din Fanar. Potrivit istoricului grec Cleobulos Tsourkas (*Începuturile învățământului filosofic și gândirii libere în Balcani. Viața și opera lui Teofil Corydaleu (1563-1646)*, trad. Ș. N. Nicolau după ediția I (București, 1948), Craiova, Editura Aius, 2011, pp.75-79), care prezintă pe scurt părerile istoricilor în materie, „numirea lui Corydaleu la Academia Patriarhală și stabilirea la Constantinopol trebuie să fie fixate între 15 martie 1624, când este sigur că era profesor și exarh al Patriarhiei la Zante, și anul 1625, când îl regăsim Mare Dragoman al Patriarhiei Ecumenice (...) Corydaleu păstră această demnitate până la plecarea sa definitivă din Constantinopol în 1641, când fu hirotonisit mitropolit de Asta și Naupactos” (*ibid.*, p.76).

²⁷ Cele șapte cursuri de filosofie neoaristotelică erau compuse din comentariile corydaleene la principalele opere filosofice aristotelice păstrate (vezi și *infra*, n. 30), anume: logica cuprindea comentariile la cele șase tratate din *Organon* (*Categoriae, De interpretatione, Analytica priora, Analytica posteriora, Topica, Sophistici elenchi*); retorica cuprindea comentariile la tratatul *Rhetorica*; fizica cuprindea comentariile la tratatul de filosofie naturală *Physica*; despre cer la tratatul de astronomie *De caelo*; despre generare și distrugere la tratatul de filosofie naturală sau fizică aplicată *De generatione et corruptione*; despre suflet la tratatul de psihologie *De anima*; metafizica la tratatul de filosofie primă *Metaphysica*. Aceste cursuri se făceau în greaca veche, mai precis în greaca lui Aristotel și a comentatorilor lui greci începând cu Alexandru din Afrodisia (sec. II-III). Conținutul acestor cursuri este cunoscut datorită numărului mare de manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei Române din București și Iași (peste 150 de mss), reprezentând în general note de curs ale elevilor. Multe sunt identice sau aproape identice, ceea ce ne confirmă faptul, prezent și în universitățile italiene ale vremii de pildă, că era folosită metoda dictării cursurilor. Comentariile lui Corydaleu, considerat pe bună dreptate de către Constantin Noica ultimul mare comentator aristotelic de limbă greacă, dar ignorat de către Occidentul european din aceleași motive, probabil, ca întreg Bizanțul cultural, departe de a fi o operă de scolastică greacă târzie, pe modelul comentariilor averroiste de exemplu, sunt interpretări înnoitoare și nu lipsite de originalitate pe linia păstrării purității peripatetismului și mai puțin neoplatonizante. Alexandru Surdu (în *Neoaristotelismul scolastic la Academiiile*

preda majoritatea autorilor greci clasici, începând cu tragicii greci, Sofocle și Euripide²⁸, Socrate, scrisorile lui Synesie, poeziile lui Pindar, discursurile lui Demostene, istoriile lui Xenofon, Plutarh, Tucidide, omiliile Sf. Grigorie de Nazianz, precum și un curs de poetică. Al treilea profesor predă operele lui Hrysoloras, Cato, Phochilides, Pitagora, fabulele lui Esop, parenezele lui Agapet, epistolele lui Teofilact Simocata, iar pentru începători și gramatica neogrecă a lui Lascaris²⁹.

Învățământul din academia bucureșteană făcut după programa lui Hrisant Notara era fără îndoială cel mai avansat din spațiul balcanic ortodox la acea vreme. El cuprindea aceleași materii de filosofie neoaristotelică predate după comentariile corydaleene³⁰ făcute între 1625 și 1641 când acesta era rector la Constantinopol.

Domnești, în vol. *Izvoare de filosofie românească*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2010, pp. 89-97) vorbește despre adevărate facultăți de filosofie în București și Iași, iar Constantin Noica (în *Aristotelismul în Principatele Române în sec. XVII-XVIII*, în *Studii Clasice*, vol. IX, București, Editura Academiei, 1967, pp. 253-266) vorbește despre un adevărat iluminism aristotelic în învățământul superior din Principatele Române.

²⁸ Spre deosebire de școlile din ținuturile grecești, unde tragicii greci nu erau studiați pe motivul că operele lor n-ar fi în perfectă consonanță cu ortodoxismul și ar cuprinde elemente ateiste, în Academiile Domnești capodoperele acestora au fost predate de la început, o dovadă fiind cursurile lui Kyminitis și Hrisogon. Acest lucru dovedește că învățământul din cele două academii românești era mult mai avansat și mai puțin încătușat de rigori religioase, spre deosebire de cel din provinciile Imperiului Otoman, cum era de pildă școala grecească din Kastoria cu care face comparație A. Camariano-Cioran (*op. cit.*, p. 35, nn. 138-139), unde se predă un amestec de învățământ teologic ortodox (octoihul, psaltirea, ceaslovul și alte cărți bisericești) și laic elementar (din gramatică cele șapte părți de vorbire și trei scriitori, Hrysoloras, Cato și Phochilides). Ceea ce explică și faptul că Academia Domnească din București, un fel de facultate de filosofie a vremii comparabilă într-o bună măsură cu cele italiene, avea elevi din toată zona balcanică.

²⁹ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 35.

³⁰ Comentariile corydaleene la tratatele aristotelice care s-au predat în Academiile Domnești (vezi *supra*, n. 27) sunt, cu cele cinci excepții de mai jos, în general nepublicate. S-au publicat în vechime, mult după moartea lui Teofil Corydaleu, următoarele trei comentarii: 1) *Comentarii și întrebări privind întreaga logică a lui Aristotel* (Εἰς ἀνάσταν την λογικην του Ἀριστοτελους υπομνηματα και ζητηματα), în limba greacă la Veneția în 1729; 2) *Introducere la prelegerile de fizică după Aristotel* (Εἰσὸδος φυσικῆς ἀκροασεως κατὰ Ἀριστοτελην), în limba greacă la Veneția în 1779; 3) *Despre generare și distrugere după Aristotel* (Γενεσεως και φθορας περι κατὰ Ἀριστοτελην), în limba greacă la Veneția în 1780. La aceste trei comentarii se mai adaugă două care fac parte dintr-o plănuită ediție în șapte volume a operelor filosofice complete ale lui Teofil Corydaleu, publicate în România în premieră europeană, sub îngrijirea și în traducerea franceză a lui Constantin Noica, după manuscrisele aflate în Biblioteca Academiei Române din București și Iași. Istoricul grec Cleobulos Tsourkas este cel care scrie un studiu la volumul ce cuprinde logica. Primul este: 4) *Expunere rezumativă a logicii sau scurt tratat de logică* (Εκθεσις κατ' ἐπιτομην λογικῆς πραγματειως) publicat în limba greacă și franceză la București în 1970 sub titlul *Introducere în logică, a prea înțeleptului și prea savantului domn Teofil Corydaleu* (Προομιον εἰς λογικην, του σοφωτατου και λογιωτατου κυριου Θεοφιλου του Κορυδαλεως, în *Introduction à la lo-gique, du très sage et savant sieur*

Profesorii care țineau cursuri la Academiiile din Țările Române la începutul secolului al XVIII-lea erau în bună măsură discipoli ai elevilor săi de la academia constantinopolitană, dar spre deosebire de aceea, aflată sub controlul autorităților Patriarhiei Ecumenice, care încerca să imprime un accent teologic scolastic învățământului, pe de o parte, și al administrației otomane, pe de altă parte, relativa independență asigurată de regimul de suzeranitate al Principatelor a creat aici o atmosferă incomparabil mai liberală și potrivită studiilor. Această atmosferă mai liberală și descătușată de rigorile unui scolasticism religios care domnea în mai toate școlile superioare balcanice ale vremii se datorează în bună măsură și autorului acestei programe, Hrisant Notara nefiind doar un înalt prelat ortodox sub autoritatea spirituală a căruia se afla Academia Domnească din București, ci și un erudit cu vederi largi și foarte moderne, un adept al neoaristotelismului și al științelor pozitive deopotrivă, format în universități italiene și franceze³¹.

După reorganizarea din 1707, care s-a dovedit esențială în dezvoltarea ei, făcută de Constantin Brâncoveanu cu sprijinul patriarhului Hrisant Notara, școala bucureșteană a funcționat fără mari schimbări în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, dar cu unele întreruperi din cauza războaielor sau a lipsei de fonduri³². Acest lucru nu înseamnă că n-au mai avut loc reorganizări ale Academiei, așa cum a fost cea din 1714 din vremea lui Ștefan Cantacuzino făcută tot cu sfatul și sprijinul lui Hrisant Notara.

Către mijlocul secolului al XVIII-lea la 1749, în vremea lui Grigore al II-lea Ghica³³, are loc o altă reorganizare după modelul aplicat în 1747 în Moldova. Hrisovul domnesc care stabilește măsurile reorganizării³⁴ începe printr-o introducere

Théophile Corydalée, texte grec établi par Athanase Papadopoulos, précédé par une étude de Cléobule Tsourkas, traduit et présenté par Constantin Noica). Al doilea este: 5) *Comentariu la Metafizica lui Aristotel* (Μεταφυσική; Ἰριστοτελεως - *Commentaires à la Métaphysique d'Aristote*, texte grec établi par T. Iliopoulos, introduction et traduction de Constantin Noica), la București în 1973. Ambele lucrări au apărut sub egida Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene (L'Association Internationale d'Études du Sud-Est européen), prin grija Comitetului Național Român. Din păcate, proiectul, de altfel nesprrijinit de autoritățile cultural-politice comuniste ale vremii, s-a oprit după publicarea acestor două volume.

³¹ Vezi *supra*, n. 20.

³² Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 36 și nn. 145-148; între 1718-1719, de pildă, în timpul războiului turco-austriac, școala n-a funcționat, căci Patriarhul Hrisant Notara îndeamnă într-o scrisoare din 1718 pe Mitrofan, Mitropolitul Ungrovlahiei, să facă toate cele necesare pentru redeschiderea școlilor.

³³ Grigore al II-lea Ghica (1695-1752), grec născut la Constantinopol, a domnit de patru ori în Moldova (1726-1733, 1735-1739, 1739-1741, 1747-1748) și de două ori în Țara Românească (1733-1735, 1748-1752) unde a și murit ca domn. Mormântul se află la Mănăstirea Pantelimon din București, ctitoria sa.

³⁴ Hrisovul din 17 ianuarie 1749 cuprinzând măsurile domnești de reorganizare a școlii, stabilea, pe lângă toate cele referitoare la învățământul superior, salarii egale în învățământul primar pentru dascălul de limba slavonă și cel de limba română, situație cu totul nouă care dovedește decăderea slavonismului în favoarea românismului (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 37-38).

care elogiază învățătura în genere, considerând că dintre toate cele care împodobesc pe om „învățătura este mai aleasă și mai înaltă”, dezvăluind totodată și orientarea învățământului către un nou curent cultural caracterizat prin cunoștințe cât mai vaste și solide din toate domeniile, adică un fel de enciclopedism³⁵. Din acest hrisov aflăm și faptul că domnii valahi „au întărit două școale: una elinească și alta slavonească, care amândouă sunt de mare folos, nu numai locuitorilor Țării Românești, ci și tuturor celor străini care vin pentru dragostea învățaturii”³⁶. Pentru a oferi o bază materială cât mai solidă care să asigure durabilitate, permanență și prestigiu Academiei Domnești, domnul Grigore Ghica instituie o serie de măsuri, între care foarte importantă este numirea mitropolitului țării Neofit ca „ispravnic și purtător de grijă” însărcinat cu strângerea impozitelor de la preoți³⁷, prin care trebuia să se asigure bugetul academiei. Aceste măsuri bune care au întărit învățământul din Țara Românească au fost reînnoite de domnitorul Constantin Racoviță³⁸ în 1753.

Către mijlocul secolului al XVIII-lea domnitorul Constantin Mavrocordat³⁹, spirit cultivat și receptiv la ideile noi ale secolului, instituie o serie de măsuri pentru

---

³⁵ Secolul al XVIII-lea este secolul nașterii curentului intelectual enciclopedist modern în Europa Occidentală. La începutul secolului, în 1728, apare în Anglia prima enciclopedie modernă, *Cyclopaedia; or An Universal Dictionary of Arts and Sciences* a lui Ephraim Chamber; apoi, între 1751-1765, apare în Franța *Encyclopedie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* a lui Denis Diderot și Jean Le Rond d’Alembert la care colaborează o mulțime de gânditori și savanți din toate domeniile, între care Diderot, D’Alembert, Voltaire și Jean-Jaques Rousseau, numiți de atunci și enciclopediști.

³⁶ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 37.

³⁷ Potrivit Ariadnei Camariano-Cioran (*op. cit.*, p. 37, n. 150), preoții erau scutiți de impozitul către stat, dar erau obligați la o contribuție anuală în folosul scolii care asigura bugetul necesar funcționării învățământului, măsură aplicată tot de Grigore Ghica încă din 1728 în Moldova în timpul primei sale domnii între 1726-1733 (vezi *supra*, n. 33).

³⁸ Constantin Racoviță (1699-1764) a fost domnitor de două ori în Țara Românească (1753-1756, 1763-1764) și de două ori în Moldova (1749-1753, 1756-1757).

³⁹ Constantin Mavrocordat (1711-1769), din familia grecească a Mavrocordaților, dar înrudit prin bunica tatălui său cu familia domnitoare moldoveană a Mușatinilor, era fiul lui Nicolae Mavrocordat (1680-1730), la rândul său domn al Țării Românești și al Moldovei în câte două rânduri, și nepotul Marelui Dragoman al Porții (înalt dregător al Imperiului Otoman însărcinat cu relațiile diplomatice), Alexandru Mavrocordat Exaporitul. A fost domn al Țării Românești în șase rânduri (1730, 1731-1733, 1735-1741, 1744-1748, 1756-1758, 1761-1763) și al Moldovei în patru rânduri (1733-1735, 1741-1743, 1748-1749, 1769). În timpul numeroaselor sale domnii în cele două Principate, a aplicat același sistem mai luminat de cărmuire. Cultivat ca și tatăl său Nicolae și sensibil la ideile filosofice noi ale secolului al XVIII-lea, a fost autorul unor reforme deosebite pentru vremurile în care a trăit, încercând să îndrepte starea supușilor și mai ales a țărănimii, talpa țării pe care se sprijinea întreg sistemul. El este cel care desființează iobăgia în Țara Românească în 1746 și în Moldova în 1749, reformează sistemul de taxe anulând o mulțime de impozite indirecte și permite mutarea țăranilor de pe o moșie pe alta contra unor taxe. După războiul ruso-turco-austriac (1736-1739), prin tratatul de la Belgrad (1739), reușește să redobândească Oltenia, alipită vremelnic la Imperiul Austriac (1718-1739), și să reîntrească Țara Românească (vezi *infra*, n. 40). A întărit școlile, a tipărit

întărirea și funcționarea cât mai bună a școlilor. Până la reformele lui Constantin Mavrocordat Academia Domnească din București nu a avut un local propriu, funcționând pe lângă Mănăstirea Sf. Sava. Din 1761 însă, prin mutarea călugărilor de la Sf. Sava la Mănăstirea Văcărești, ctitoria tatălui său, Nicolae Mavrocordat⁴⁰, s-a asigurat un loc destinat exclusiv învățământului⁴¹. A luat totodată măsuri pentru asigurarea unor venituri permanente necesare funcționării școlilor în general⁴², măsuri întărite și de următorii domni ai țării. Sub Alexandru Scarlat Ghica (1766-1768) se înființează o comisie de control a școlilor compusă din marele logofăt, marele spătar și vornicul țării sub conducerea mitropolitului țării, iar din dispoziția domnului elevii săraci trebuiau să fie găzduiți și întreținuți de mănăstiri⁴³.

Cea mai importanta reformă privind învățământul din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este fără îndoială aceea a lui Alexandru Vodă Ipsilanti⁴⁴ din

---

cărți bisericești în limba română și a obligat preoții să știe carte românească. În vremea ultimei domnii moldovene în timpul celui de-al V-lea război ruso-turc (1768-1774), a căzut prizonier în 1769 și a murit ucis de un soldat rus.

⁴⁰ Nicolae Mavrocordat (1680-1730), fiul Marelui Dragoman al Porții, Alexandru Mavrocordat Exaporitul, domn de două ori în Moldova (1709-1710, 1711-1716) și de două ori în Țara Românească (1716, 1719-1730), era un spirit cultivat prin studii de filosofie și teologie, un literat talentat de la care au rămas numeroase scrieri și un adevărat poliglot care știa inclusiv limba română. În domniile moldovene, în care l-a precedat și apoi i-a urmat principelui Dimitrie Cantemir, începute prin protejarea țăranilor și asupra boierilor, a reușit să îndepărteze oștile poloneze și suedeze din țară. Bucurându-se de încrederea turcilor, a fost mutat la domnia Țării Românești în 1716 în ajunul războiului turco-austriac (1716-1718) încheiat prin pacea de la Passarowitz (1719) în urma căreia Țara Românească pierde pentru 21 de ani Oltenia (recuperată apoi de fiul său Constantin Mavrocordat în 1739; vezi *supra*, n. 39). A ctitorit Mănăstirea Văcărești unde a fost înmormântat, iar în Moldova a impus episcopiei Bacăului să întrețină o școală grecească și slavonească pentru veniturile acordate acesteia.

⁴¹ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 38; în afară de asigurarea unui local propriu de funcționare al școlii, Constantin Mavrocordat a dispus și transformarea chiliilor mănăstirii în clase de cursuri, spații de locuit pentru profesori și dormitoare pentru elevii interni, dând astfel localului o destinație exclusiv școlară.

⁴² În 1762 a renunțat la dreptul ca domnul să moștenească averile celor morți fără moștenitori în favoarea obștii pentru construcția de poduri, spitale și școli. Aceste moșteniri însă, sporadice prin natura lucrurilor, impozitul dat de preoți pentru învățământ și chiar visteria țării nu dădeau siguranța funcționării fără sincope financiare a sistemului, așa încât Constantin Mavrocordat crează un buget permanent pentru școli din veniturile mănăstirii „Glavacioc”, la care se vor adăuga în 1764 și 1765 sub următorii domni ai țării, Constantin Racoviță și Ștefan Racoviță, și contribuțiile mănăstirilor „Toți Sfinții” și „Dealul” (cf. A. Camariano-Cioran, *ibidem*).

⁴³ Cf. A. Camariano-Cioran, *ibidem*.

⁴⁴ Alexandru Vodă Ipsilanti (1725-1807), grec din Constantinopol înrudit cu boierimea română, dragoman al Porții înainte de domniile românești, învățat, luminat și reformator, a fost domn de două ori în Țara Românească (1774-1782, 1796-1797) și o dată în Moldova (1786-1788). În Țara Românească a făcut un divan alcătuit numai din boieri pământeni, neobișnuit în genere pentru domniile fanariote. A reformat fundamental învățământul și sistemul de taxe aplicat mănăstirilor reducându-le la una singură în folosul școlilor. La fel a reformat justiția, alcătuiind în

1776, al cărei conținut este cunoscut din hrisovul domnesc de reorganizare⁴⁵ și mărturiile vremii. Ipsilanti înființează școli elementare slavonești și românești practic în târgurile din întreaga țară, „pentru ca să învețe băieții cunoștințele elementare, că ajungând aceștia în vârstă să nu fie ignoranți”⁴⁶. Dacă până la această reformă profesorii predau în general toate materiile de învățământ, așa cum era obiceiul în tot spațiul balcanic⁴⁷, acum se pune problema unei specializări a lor. Numărul profesorilor specializați este stabilit la nouă⁴⁸. O serie de dispoziții ale hrisovului domnesc se referă la elevii bursieri ai Academiei Domnești, la numărul acestora, la modul de selecționare, la obligațiile elevilor și ale școlii, la apartenența lor socială⁴⁹. În privința duratei și al conținutului cursurilor, hrisovul ne spune că studiile erau stabilite în cinci cicluri de câte trei ani, de la învățământul elementar la cel superior. În primul ciclu se studia limba greacă și se începea limba latină. În al doilea ciclu se continua greaca și latina și se începea studiul scriitorilor greci și latini. În al treilea ciclu se studiau poetica, retorica și etica lui Aristotel dimineața, iar după amiaza limbile franceză și italiană. Abia după al treilea ciclu se trecea la studiul științelor în următorii trei ani, aritmetica și geometria dimineața și istoria și geografia după amiaza. Al cincilea și ultimul ciclu era destinat studiului filosofiei

---

1780 o condică pravilnicească tipărită în limba română după legi bizantine și obiceiurile vechi ale pământului, instituind și instanțe de apel la hotărârile divanului domnesc, condică care era o lege civilă și nu una bisericească și penală așa cum erau pravilele din vechime ale lui Matei Basarab în Țara Românească și Vasile Lupu în Moldova. A reformat sistemul poștal și deopotrivă siguranța, liniștea publică și paza hotarelor țării.

⁴⁵ Hrisovul domnesc de reorganizare, dat în ianuarie 1776 și întărit de un înscris (gramată) al patriarhului ecumenic Sofronie în martie 1776, a fost tradus din greacă și publicat în mai multe rânduri (vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 39, n. 162). Pentru reforma fundamentală a învățământului românesc în genere făcută de Alexandru Ipsilanti vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 39-44.

⁴⁶ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 40-41.

⁴⁷ Reforma lui Alexandru Ipsilanti era revoluționară în această privință, căci și în 1803, în școlile din Grecia, de pildă, se punea încă problema specializării profesorilor (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 41, n. 164).

⁴⁸ Cei nouă profesori specializați erau: doi de gramatică, doi de matematică, care predau aritmetica, geometria, astronomia și istoria, unul de fizică, unul de teologie și câte unul pentru limbile latină franceză și italiană. Profesorul de fizică trebuia să predea în limba greacă după Aristotel și comentarii lui, iar cel de matematică putea preda și în latină, franceză sau italiană în cazul în care nu știa bine limba greacă (cf. A. Camariano-Cioran, *ibidem*).

⁴⁹ Numărul bursierilor Academiei era de 75 (5 clase de câte 15 elevi conduse de un pedagog), primiți prin concurs după înclinarea la învățătură, cu vârsta minimă de șapte ani, dar nu prea mari, care primeau din partea școlii locuință, masă și două uniforme pe an, selecționați din rândul boierilor săraci, al micii boierimi, negustorilor și meseriașilor, dar nu al țăranilor, ai căror copii erau destinați lucrării pământului și păstoritului. Bursierii în general își luau angajament scris de a nu părăsi școala decât la finalul celor 15 ani de cursuri ai Academiei (organizate atunci în cinci cicluri de câte trei ani), excepție făcând cei proveniți din rândul negustorilor și meseriașilor, care puteau renunța la învățătură în favoarea unei meserii după cursul elementar (cf. A. Camariano-Cioran, *ibidem*).

și astronomiei⁵⁰. Deși era prevăzut un profesor specializat pentru religie, între materiile studiate în cele cinci cicluri religia nu figurează, căci nu se făcea în Academie, ci doar la școala cu predare în limba română⁵¹. Hrisovul recomandă și folosirea metodelor pedagogice moderne, în locul pedepselor fizice, și se încheie cu un capitol destinat finanțării învățământului⁵².

Reformele lui Alexandru Ipsilanti sunt radicale și în acord cu noile concepții ale secolului al XVIII-lea european, marcat de iluminism și spiritul raționalist științific, multe dintre ele însemnând și premiere ale școlii românești. În primul rând, învățământul pătrunde incomparabil mai mult în rândul populației prin școlile elementare slavonești și românești din târguri, pe de o parte, și prin mărirea numărului de elevi, bursieri și profesori ai Academiei bucureștene, pe de altă parte. În această ordine de idei, trebuie spus că, potrivit unei scrisori din 1775 către mitropolitul țării, intenția inițială a domnului a fost ca „prin silința dascălilor să se procopsească atât feciorii de boieri cât și alții de mai jos”⁵³, inclusiv feciorii de țărani, și numai opoziția marii boierimi a dus la forma finală conservatoare a hrisovului⁵⁴. În al doilea rând, prin materiile predate mult mai variate și profesorii specializați, conținutul învățământului academic se diversifică spre științe⁵⁵, cum erau matematica, fizica, astronomia, istoria, geografia, și spre limbi moderne, cum erau franceza și italiana, ceea ce oferea un mult mai larg orizont cultural și acces dincolo de spațiul balcanic ortodox către Occidentul european, la rândul lui în plină transformare raționalist-iluministă. În al treilea rând,

⁵⁰ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, pp. 41-42.

⁵¹ Cursul de teologie predat la școala românească era în primul rând pentru viitorii clerici, dar putea fi urmat și de către elevii doritori ai Academiei, pentru care nu exista însă obligativitate, școala fiind complet laică (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 42).

⁵² Bugetul școlii, în sumă de 15.250 lei, era asigurat în totalitate de instituțiile bisericești ale țării și de către preoții acestora astfel: 6.000 lei contribuția mănăstirilor neînchinat, 4.000 lei contribuția mănăstirilor închinat și 5.250 lei contribuția preoților (cf. A. Camariano-Cioran, *ibidem*).

⁵³ Cf. V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, tomul I, București, Imprimeria Statului, 1892, p. 36; potrivit autorului, „cu reîntoarcerea în Moldova a lui Grigore Ghica ca Domn și numirea la Domnia Muntenă a lui Alexandru Ipsilante, cultura națională face pași înainte, precum din actele ce mai la vale avem să aducem se va vedea”; primul document reprodus este „un pitac către Mitropolitul, cerându-i un memoriu despre starea școalelor din București, din trecut și actuală”, adică scrisoarea domnitorului din 13 februarie 1775.

⁵⁴ Cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 43: „Avem numeroase exemple grăitoare care ne dovedesc că adeseori măsurile bune ale unor domni luminați în favoarea țărănimii se izbeau de reacțiunea interesată a clasei feudale. Dar acest fapt nu este un caz izolat ce se petrece numai în țările române. Era o tendință care se observă în mai toate țările cu regim feudal”. Hrisovul domnesc al lui Ipsilanti nu interzicea din principiu fiilor de țărani să urmeze Academia Domnească, acest lucru fiind liber, ci doar îi excludea din rândul bursierilor nesprijinindu-i material (cf. A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 44).

⁵⁵ Potrivit mărturiei directorului din acea vreme al Academiei, Manase Eliade (cf. A. Camariano-Cioran, *ibidem*), deși aceste lucruri nu sunt cuprinse în hrisovul de reorganizare, Ipsilanti hotărâse să se învețe toate științele, inclusiv medicina, încât Academia Domnească să rivalizeze cu școlile superioare europene. Și grecul Manase Eliade scrie că „nu mai este cazul să râvnim vechea Atenă, căci în locul ei este Bucureștiul, centrul de cultură și de învățatură”.

introducerea limbii latine, în epocă încă limba filosofiei și științelor în Apus⁵⁶, pe picior de egalitate cu limba greacă marchează începutul sfârșitului supremației celei din urmă în favoarea latinei și mai ales a limbilor moderne vorbite, inclusiv a limbii române. Faptul că profesorii care nu știau bine greaca puteau să predea matematicile sau celelalte materii științifice și în latină sau în limbi moderne dovedește din plin acest lucru. În al patrulea rând, învățământul era total laic, religia predându-se obligatoriu numai celor care urmau o carieră clericală. Acest lucru nu însemna totuși că școala se despărțea definitiv de biserică, aceasta fiind cea care îi asigura finanțarea⁵⁷, iar autoritățile bisericești și mitropolitul țării fiind cele responsabile de starea învățământului, acestuia adresându-se domnul pentru detalii privind starea școlii la începutul primei domnii muntene⁵⁸. În al cincilea rând, condiția predării filosofiei în ultimul ciclu când elevii erau considerați suficient de maturi și de instruiți în limbile clasice și științe se schimbă față de prima perioadă a școlii în care domnea filosofia neoaristotelică având la bază comentariile lui Teofil Corydaleu. Potrivit unei mărturii păstrate a directorului Academiei, profesorul de filosofie Manase Eliade⁵⁹, alături de filosofia clasică neoaristotelică își face loc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și noua filosofie occidentală, care încet și treptat avea să o înlocuiască pe prima, în școală introducându-se și filosofia experimentală și chimia, materii care se ocupă de studiul naturii⁶⁰.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea au avut loc succesive reforme ale școlii în Țara Românească, căci și atunci când aceste reforme erau bune, precum cele ale lui Ipsilanti, nu erau aplicate în totalitate, fie din pricina lipsei de finanțare corespunzătoare, fie din pricina războaielor dese ale acelor timpuri tulburi, Principatele fiind acum la întretărirea intereselor teritoriale și de influență tot mai lacome a trei mari imperii, cel turcesc, cel austriac și cel rusesc. Cu toate aceste împrejurări defavorabile, progresul școlii din ce două țări dunărene n-a putut fi oprit, ci cel mult încetinit. Se poate aminti de pildă faptul că sub domnitorul Alexandru Moruzi se instituie pentru prima dată examene publice, iar între profesori erau personalități vestite ale vremii, precum era Iosip Mesiodax, profesor mai întâi la Academia ieșeană și mai apoi și la cea bucureșteană⁶¹. Așa se face că în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și în primul al celui de-al

⁵⁶ Secolul al XVIII-lea este marcat în Occidentul european de lupta pentru emanciparea școlii apusene de sub dominația îndelungată a limbii latine și introducerea în învățământul apusean a limbilor moderne naționale, dar latina rămâne într-o bună măsură încă limba filosofiei și a științelor.

⁵⁷ Vezi *supra*, n. 52.

⁵⁸ Vezi *supra*, n. 53.

⁵⁹ Despre Manase Eliade, mai întâi elev al Academiei, apoi al treilea profesor în vremea lui Constantin Mavrocordat, și în final director al școlii în timpul lui Alexandru Ipsilanti, vezi A. Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Salonic, Intitute for Balkan Studies, 1974, pp. 397-407.

⁶⁰ Cf. A. Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei, 1971, p. 44.

⁶¹ Despre Iosip Mesiodax vezi A. Camariano-Cioran, *Les Académies princières...*, index, p. 763.

XIX-lea, sub conducerea unor personalități ca Lambros Fotiadis și Constantin Vardalahos⁶², faima Academiei din București se răspândește din nou în tot spațiul balcanic până la războiul ruso-turc care o ruinează din nou. Școala bucureșteană se numea de pe vremea mitropolitului Ignatie liceu (Λύκειον), după exemplu antic al școlii lui Aristotel. În timpul lui Ioan Caragea, domn cultivat și cu grija învățământului, se face o nouă reorganizare la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, iar către sfârșitul lui se poate observa o tendință de înlocuire a profesorilor străini de drept ai liceului cu profesori români.

Academia Domnească din București este desființată oficial, ca și cea de la Iași, prin firman împărătesc otoman în 1821, după tulburările politice care au marcat acel an în spațiul românesc și cel grecesc, recunoscându-se astfel indirect că ideile răspândite prin aceste școli superioare pot crea un climat nepotrivit unor societăți aflate sub stăpânire străină.

---

⁶² Despre acești doi mari profesori și personalități culturale totodată vezi A. Camariano-Cioran, *op. cit.*, index, p. 733 (Lambros Fotiades) și p. 790 (Constantin Vardalahos).